

Orcsik Roland

A szóban halmozódó vég

(Koncz István: Összegyűjtött versei)

Stéphane Mallarmé, a szimbolista, hermetikusan költészet fontos alakja egy helyütt kifakad, nem érti, hogy egy költő „miért nem elégszik meg az avatottak véleményével” (*Művészi eretnokségek – művészet mindenkinek*). Számára a költészet arisztokratikus tevékenység, melyet távol kell tartani a tömegektől. A költészetnek ezt az intellektualizált változatát, a közérthetőség-elvárásától felszabadult megszólalásmódot Mallarmé után a XX. században többen is magukénak vallották (pl. Paul Valéry, T. S. Eliot, Branko Miljković, a neoavantgárd, konceptualista szerzők). A lassan már tíz éve elhunyt vajdasági magyar lírikus, Koncz István (1937–1997) hasonlóan keveset törődött az idézettség indexével. Inkább a szakma, semmint a széles olvasóréteg ismerte. Magyarországon azonban, a szakmán belül is, egy szűk réteg tud a munkáiról.

Koncz életében mindössze két, illetve három verseskötetet adott ki (az egyik kétnyelvű, válogatott verseit magyarul és szerbül bemutató kötet). Az első 1969-ben jelent meg (*Átértékelés*, Végel László szerkesztésében), a második 1989-ben (*Ellen-máglya*, Danyi Magdolna szerkesztésében), mindkettő az újvidéki Forum kiadónál. 1997-ben, halálának évében a veszprémi *Ex Symposion* különszámot szentelt neki, tavaly pedig a zentai zEtna Kiadónak köszönhetően megjelent a költő összegyűjtött verseit tartalmazó könyv (*Koncz István összegyűjtött versei*, szerk.: Toldi Éva, zEtna, Zenta, 2005). Látjuk tehát, hogy Koncz első könyvét négy évvel Domonkos István *Rátka* és Tolnai Ottó *Homorú versek* c. első kötetei után adta ki. Ám mindkettőjüknél jóval korábban kezdett radikális elgondolású költeményeket publikálni. Azt is mondhatnánk, hogy a magyar lírában talán nála jelentkezik először az a „nyelvi fordulat”, amit később Tandorihoz és Petrihez, illetve a Vajdaságban Tolnaihoz és Domonkoshoz köt az irodalomtörténet. Mielőtt még azonban túlzónak és túlmisztifikálónak tűnne ez az állítás, figyeljük meg az *Átértékelés* c. vers kezdő sorait: „*Átértékelem a kort, – / a jelek / stratégiája elszakadt képmásom / maszkját törzítja a boldogtalan vers ideg-alvilág körein.*” (7.). Ez az „átértékelés” mesterének aposztrófálta Konczot. Mégis, miért tudunk olyan keveset róla?

Koncz kívül maradt az irodalmi harcokon. Nem íróként, hanem ügyvédként élte le életét. Így elkerülte azt a csapdát, hogy a költészetet szerepként élje meg. Számára úgy tűnik, ez sokkal inkább magánügy volt. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a költészet jelentéktelen volt személyes világában. Sőt, valószínűleg életének egyik fő alkotóelemeként működött, csupán a vele járó szereptől idegenkedhetett. Nem loholt a népszerűség után, ebben az értelemben megtestesítette a mallarméi ideált. Tolnai visszahúzóadásának okát abban látja, hogy „a költészetet és az irodalmat intellektuális szinten megvetette.” (*Költő, dicsőzetsírból. Egy rádióinterjú regénye*). Végel László tovább árnyalja ezt a kérdést: „Már első verseiben jelen van a világgal való szembenézésnek, a később meghirdetett „átértékelésnek” az igénye, s versnyelve is radikális forradalmasításon ment át. Költészetének meg nem értése tehát abban rejlik, hogy ő más jellegű problémákkal küzdve kívül maradt az adott időszak kritikai fókuszán.” (*A vers leleplezése*). Vagyis Koncz egyedül kezdte meg azt az utat, amit később a symposionisták közös erővel, s így nagyobb hangerővel és figyelemfelkeltéssel jártak végig. Azonban Koncz nélkül a vajdasági irodalomnak ez a radikális, symposionista szárnya talán nem szerveződhet meg. „Társtalan előfutár” – mondja róla Fekete J. József, az eddigi egyetlen kritikában, amely Koncz összegyűjtött verseiről Magyarországon megjelent. Végel említett írásában úgy véli: „Költészete hidat alkot a HÍD-nemzedék progresszív szárnyának és a Symposion-nemzedéknek a költészete között.” Koncz mindvégig publikált az újvidéki *Új Symposion*ban, rokonszenvezett az alkotókkal (amit a Szivereinek, illetve a Domonkosnak ajánlott költeményei is bizonyítanak), a folyóirat prog-

resszivitásával, ám sohasem vált symposionistává. Úgy tűnik, ez a magatartás nemcsak költői énjére, hanem mindennapi életmódjára is jellemző volt, legalábbis ez derül ki abból, amit Tolnai mond róla a már idézett interjú-regényében: „éppen azt szerettem nála, hogy noha teljesen benne élt a városka hétköznapjaiban, abszolút érintetlen maradt általa.”

A Koncz-vers mássága Bányai szerint többek között abban áll, hogy: „Mondatai bonyolultak, sőt az olyan mondatoktól sem retten vissza, és sok helyütt épp tudatosan alkalmazza őket, amelyeknek a közvetlen jelentése homályban marad, nem világosodik meg” (*A „megszakított gondolat” költészete*). Ugyanakkor sok olyan verse van, ahol épp ellenkezőleg, világos, lineáris ívű mondatokat találunk, amiből kiténik, hogy Koncz grammatikai lázadása nem fakult sematizmussá. Gondolati líra ez, ám ahogy Bányai Konczot idézve finoman észrevételezi, a „megszakított gondolat” (*Automatikusan az őszről*) költészete vonul soraiban. Ez a gondolat-koncolás lényegi Koncz-vonás. Vagyis nem a narrativitás és ennek tagadása közötti feszültség határozza meg ezt a lírát, hanem a gondolat folyamatos akadozása, átlényegülése, eltűnése, újra felbukkanása. Szemben pl. a posztmodern poétikákkal, itt nem a versírói szubjektum nyelvi konstrukcióira figyelünk fel. Koncz szavával a „vers leleplezése” a gondolat, a gondolkodás önreflexiójának hol sikeres, hol kudarcos eredményének függvényében íródik meg. A versek gondolkodói énje fragmentált, ugyanakkor a motívumok rendszeres ismétlődése által (táj, máglya, áldozat, vers, határ, halál stb.) kikerülnek a mindenféle értelmet tagadó zűrzavart, így a jelentés, a gondolat egysége sugallt, semmi esetre sem megtalált és kinyilvánított: „nem hiszel a szavaknak / ezért kerülöd, – / előttük lesütöd szemedet – az értelmüket. És a rossz mester / cifra blöffje mög / sem bújsz, aki letagadja a jelentését / a szónak” (Egérút). Talán pontosabb lenne az a megfogalmazás, hogy itt a jelentés egysége helyett sokkal inkább a fragmentált struktúra kohéziója érvényesül. A töredezett gondolatmenetre és a nem lineáris versbeszédre gyakran az (ön)felszólító mondatok is rávilágítanak. A József Attila-i felszólítás, a „Légy fegyelmezett!” Koncz esetében a verses gondolkodás (ön)fegyelmezéseként értelmezhető. Az *Ellen-máglya* c. Koncz-kötet egyik ritka magyarországi recenziója, a *fehér holló* Füzi László azt írja erről, hogy: „Ezeket a verseket az újbóli nekilendülés, ebből következően pedig a motívumok folytonos újraértelmezése, a jelentésrétegeinek gazdagítása teszi egyetlen drámai monológ töredékeivé.” (*Kortárs* 1988/10.). Szerinte ez a drámai monológ egyértelműen a világpusztulás diagnózisát adja. Ezzel függ össze az egyik leghíresebb „koncz-i” mondat: „Háború lesz.” (*A Tisza partjánál*). Azért raktam idézőjelbe a mondat tulajdonosát, mert Kosztolányi ugyanezzel a mondattal fejezi be az 1909-es belgrádi útirajzát (*Belgrádi képek*). Vagyis a koncz-i mondat felfogható idézetként. A két mondat között két világháború zajlott le. Csak míg Kosztolányi esetében az I. világháború balkáni előérzete sejlik fel, addig Koncznál a kilencvenes évekbeli balkáni mélysárlás, és ezen túl a háború általános élménye fogalmazódik meg. Ennek nyomán a háború héraldeikus dimenziókat ölt, az emberi világ, a megtört metafizikus tájkép örök állapota lesz, miszerint mindig egy háborúval, egy pusztulással állunk szemben.

Akárcsak a symposionista költőknél, Koncz sem volt érintetlen a kortársi délszláv irodalmi mozgásoktól. Azonban míg Tolnainak és Domonkosnak elsősorban Miloš Crnjanski, Miroslav Krleža, Radomir Konstantinović, Antun Šoljan, Ivan Slamnig, Tomaž Šalamun stb. szolgált inspiratív forrással, addig Koncznál egy idősebb generáció tagjai, elsősorban a neoszimbolista szerb Branko Miljković és a szimbolista, illetve avantgárd horvát Tin Ujević tekinthetők szellemi gerjesztőerőnek. Verseket is szentelt az említetteknek. Poétikailag talán leginkább Miljković hermetikus verselképzeletére izgatta (azzal, hogy tovább is lépett a szerb költő nyelvbe, illetve a költői szóba mint fenomenbe vetett hitén). Miljković a francia mallarméi, illetve a Valéry-féle vonal továbbgondolója a szerb költészetben. *A költészet érthetlensége* [Nerazumljivost poezije] c. esszéjében arról ír, hogy a modern már nem hisz a lineáris világleírásban, így a költészet a diszkontinuitás formái felé fordult. Koncz verseinek hermetizmusa, megszakíttósága hasonló elképzelésből eredhet. Ezek a művek néha valóban nehezen megközelíthetők, nem adják olcsón és könnyen magukat. Ám a mostani válogatás azt bizonyítja, hogy ez tudatos ars poeticán alapul, hiszen a korai, kötetbe fel nem vett költeményekben megtalálhatóak mindazok a versdíszek, formai jegyek, narratív, lineáris megoldások, amelyeket Koncz később a versben versről gondolkodva elhagyott, illetve átértékelte, átstrukturálta.

Fontos kiemelni, hogy Koncz hermetizmusa mégsem egyenértékű a mallarméi l'art pour l'arttal, ettől a kritika által is gyakran emlegetett etikus magatartása menti meg. Ez az erkölcsi vonás legnyíltabban talán Tolnai Ottó kedvenc Koncz-versében, a *Fohászféle* kezért, *hogy soha ne kelljen önöm* címűben fejeződik ki. Vagyis a szimbolista elődhöz képest Koncz néhány művében tetten érhető egyfajta társadalmi elkötelezettség is, illetve Bosnyák István szavával: szóakciós jelleg. Ezért is vallotta magát Koncz *homo moralis*nak. Ugyanakkor ezt a társadalmi elkötelezettséget nem kell valamiféle politikai vagy pártprogramnak tekintenünk. Inkább olyan tényezőnek, amely a leírt

szó erkölcsi dimenziójára próbál rávilágítani. Ráadásul az említett költemény csak látszólag vet fel erkölcsi kérdést, nagyobb teret kap a félelem megidézése, erre utal a visszatérő kezdő sor is: „Félek!”. És ez semmi esetre sem hozható összefüggésbe a Koncz által is megírt kötelező Tito-verssel, amit egyébként nem vett fel a kötetébe, és a mostaniban sincs benne. (Egyébként a hermetikusnak tekintett Branko Miljković is írt többedmagával Tito-, illetve Jugoszlávia-verset.) Természetesen a symposionisták által *angazsátságnak* nevezett társadalmi elkötelezettség baloldali eszményektől terhes. Ám ez a baloldaliság – ha ideológiailag nem is problémátlan – nem mosható össze az akkori magyarországi diktatórikus baloldallal. Ahogyan a francia baloldali értelmiségi diákmozgalmak és azok szimpatizánsainak (Sartre, Gide, Derrida, Foucault, Kristeva stb.) eszményei is más jellegűek a Rákosi-, illetve a Kádár-féle demagógiához képest.

Említettem már, hogy Koncz életében két önálló kötetet adott ki. Ezek eljárásaikkal, szabad fel fogású, de a kötött formákkal is kísérletező formatudatukkal viszonylag egységes képet mutatnak. A motívumok gyakran ismétlődnek, s hasonlóan ellentmondásos szövegkörnyezetekben bukkannak fel. Emiatt nem értek egyet a mostani kötet szerkesztőjével és utószó írójával, Toldi Évával, aki azt bizonyítja, hogy: „Első kötetében Koncz Istvánnak még sok gondja akadt a tájjal.” A táj metafizikus kérdéssé, kételyé és alapmotívummá tétele mindkét kötet esetében megtalálható. Ez a motívum csak a korai költeményekben jelenik meg egyszerűbb képben. A mostani válogatásnak épp az a nagy érdeme, hogy egy költői világ alakulásán keresztül nyomon követhetjük a modern-posztmodern nyelv-, illetve versfelfogás formálódását is.

A fentiek alapján Koncz költészetét a „láthatatlan” egyetemes magyar irodalomtörténetben mindenféleképp a „nyelvi fordulat” előfutárai és megtestesítői közé sorolhatjuk. Megelőzte és inspirálta a symposionista líra kialakulását. Tandorival egy időben dolgozta ki szövegvizsgálatait. Munkássága eddig csak a vajdasági magyar irodalomtörténet-írásban van nagyjából feldolgozva. Magyarországon kevesen és keveset írtak róla. Úgy tűnik, az sem elég JEL-zés, hogy a Franciaországban élő Nagy József rendszerint idéz költeményeiből a ritkán megszólaló táncszínházában, ahol a festő Dobó Tihamér és Tolnai Ottó mellett Koncz szintén része a Nagy-féle Kanizsa-mitológiának. Nagy mulasztás volna a sülyesztőben hagyni. Néhány poétikai eljárása, ha nem is változtatná meg lényegileg, de mindenféleképp árnyalná a második világháború utáni költészetünkről kialakított képet. Akárhogy is, a Foucault-féle archeológiai könyvtárban mindenféleképp ott a helye. Egyelőre azonban könyvei – a mostani is – nehezen talált tárgynak tűnnek. Köteteit Magyarországon – a többi vajdasági magyar szerzőhöz hasonlóan – nem lehetett és nem lehet beszerezni (csak néhány könyvtárban lapulnak a poros homályban). A mostani, eddig legteljesebb és a filológiai hiányosságok ellenére (vö. Utasi Csaba: *A sietség ára*, Híd 2006/5.) igényesen elkészített zEtna-kiadású könyve is fellelhetetlen, s nemcsak Magyarországon, a Vajdaság nagyobb városaiban is egzotikumnak számít. Így a kritikus mostani helyzete meglehetősen visszás, valami olyasmiről írt, aminek nem lehet utánanézni, utána-olvasni, kézbe venni. Toldi Éva a már idézett utószavában azt írja, hogy Koncz lírája: „ma is élő, hatni képes, erőteljes költészet, melynek újraolvasása új felismerésekhez vezetheti a ma induló alkotó nemzedéket is.” Attól tartok, amennyiben a kiadónak nem sikerül megoldania a terjesztési problémákat, Koncz szépszomorú hasonlatával, kérészlétű (*Kanizsai tájkép*) sorsot vet a kötetre, amittől úgy tűnik el az olvasói tájképből, „mint jelentéktelen részlet / a festő emlékezetéből” (*A Tisza partjánál*). Pedig ez a jelentéktelen részlet az utóbbi idők lényegi történéseire kérdez rá, úgy, ahogy azt csak versben lehet.

(zEtna, Zenta, 2005)